

RECENZE — РЕЦЕНЗИИ — REVIEWS — BESPRECHUNGEN

Přruční mluvnice češtiny. Autoři: M. Grepl, Z. Hladká, M. Jelínek, P. Karlík, M. Krčmová, M. Nekula, Z. Rusínová, D. Šlosar. Praha, Nakladatelství LN, 1995. 800 s. (ISBN 80-7106-134-4).

Za poměrně krátkou dobu po vydání třísazkové akademické Mluvnice češtiny (MČ, 1986–1987) se nám péčí kolektivu autorů z Ústavu českého jazyka Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně dostává do rukou nová významná publikace věnovaná současné podobě naší mateřštiny. Název knihy svědčí o tom, že je určena pro potřeby aktivního uživatele jazyka: podává mu zasvěcené poučení o kultivované formě národního jazyka, která je žádoucí v ústní i písemné komunikaci.

Mluvnice obsahuje (kromě podrobného obsahu na s. 5–16, předmluvy a seznamu zkratk na s. 17–19) 6 částí: fonetiku a fonologii (21–64, M. Krčmová), lexikologii (65–108, Z. Hladká), slovo- tvorbu (109–226, D. Šlosar), morfologii (227–368, Z. Rusínová, M. Nekula), syntax (369–700, M. Grepl, P. Karlík, M. Nekula) a stylistiku (701–782, M. Jelínek). Věcný rejstřík (Z. Hladká) je na str. 783–800.

Se zřením k cíli, který si autoři mluvnice stanovili, neobsahuje přirozeně tato publikace konfrontaci různých alternativních jazykovědných koncepcí a jejich teoretická zdůvodnění; to však neznamená, že by její výklady nebyly důsledně založeny na nejnovějších poznatcích současné lingvistiky. Naopak — jedním z vysoce kladných rysů Přruční mluvnice je to, že se autorům — vesměs zkušeným vysokoškolským pedagogům — podařilo prezentovat aktuální výsledky lingvistické teorie způsobem plně přístupným středoškolsky vzdělanému uživateli.

Koncepce mluvnice je přehledná. Některé části (slovní zásoba, slovo- tvorba, stylistika) se sice z vlastní gramatiky sensu stricto vymykají, ale vzhledem k jejich těsnému sepětí s ní je výhodné, aby se uživateli dostalo o jazyku poučení komplexnějšího. S uznáním je třeba přitom konstatovat, že jsou jednotlivé kapitoly propracovány velmi podrobně, někdy až s minuciózní zevrubností.

Úroveň teoretické analýzy plně odpovídá i péče věnovaná výběru popisovaných výrazových prostředků a jejich využití při exemplifikaci. Dokladový materiál je živý, odráží v mnoha případech neaktuálnější jazykovou situaci. Přitom je náležitě respektováno funkční rozvrstvení popisovaných prostředků a uvážlivě — až snad na některé výjimky — hodnoceno pronikání substanc- dardních výrazů do sféry kultivovaného projevu.

V *předmluvě* informují autoři uživatele o cíli knihy a o jejím uspořádání. Před začátkem vlastní části bychom uvítali snad ještě stručný úvod do vlastní problematiky (o postavení mluvnice v ja- zyce, o jejím vztahu k slovní zásobě, k tvoření slov apod.). Přestože jsou jednotlivé oddíly zpracov- vány různými autory, nelze mezi nimi konstatovat nesourodost nebo rušivé překrývání. Úplně se podobným přesahům vyhnout nebylo ovšem při takovém rozsahu díla možné: tak např. některé partie jsou analogicky zpracovány v syntaxi textu (s. 689) a stylistice (s. 743); o tzv. parcelaci se meritorně dovidáme třikrát (s. 575, 698, 753). Leckdy by se dosáhlo větší koherence výkladů ještě častějším propojením jednotlivých částí odkazy (např. syntax — fonetika v oblasti intonace, slovo- tvorba — morfologie v oblasti stupňování adjektiv a adverbíí ap.).

V pojednání o *fonetice a fonologii* (§ 1–70) je úspěšně skloubena a vyvážena teoretická přesnost s aspektem didaktickým. Přehledná je úvodní konfrontace základních pojmů fonetických a fonologických včetně porovnání obou způsobů transkripce (nebyl by zde přítom na škodu ještě poukaz na transliteraci, o níž viz s. 668). Přivítat je třeba členění konsonantů na pravé, sonory a klouzavé (glidy). Rovněž jejich diferenciaci nejen podle místa a způsobu artikulace, ale také podle zvukového dojmu vhodně zpřesňuje jejich charakteristiku, i když tím poněkud rozhojňuje inventář terminů. Přesvědčivá je koncepce glidů, nahrazující tradiční pojetí *ou* (*au*, *eu*) a *ej* jako dvojhlasek; poněkud zvláštní se nám však jeví charakteristika klouzavých souhlásek na s. 26, vlastně nulová (nekonsonantnost + nevolálnost?). Pěkný je výklad o stavbě slabiky, i když pochopitene buduje jen na empirickém povědomí o slabice. Prospěšné je i to, že partie o členění souvislé řeči je umístěna již zde a nikoli teprve v syntaxi, kam rovněž patří. Přínosem pro praxi jsou poslední kapitoly o výslovnosti fonémů, zvláště také o fonologických cizostech, a poučení o grafickém záznamu zvukové stavby. Upozorňujeme jen na několik tiskových omylů: v § 33, ř.3 petitu má být *předodásňové*; v § 40 /*ňouma*/; v § 54 je v posledním příkladu posunuto IC dozadu; v § 64 má být *mořti*.

Rozsahem útlá, avšak obsahově hutná kapitola o *lexikologii* (§ 71–180) přináší podrobné poučení o struktuře různých jednotek lexikálního subsystému a o jejich významu. Svěží a čtivé jsou zvláště partie o významových vztazích paradigmatických a syntagmatických, hyperonymii/hyponymii, kolokabilitě aj. Z kapitoly o slovní zásobě češtiny, jejich vrstvách a změnách pak zaujme zejména výklad o některých tendencích v současné slovní zásobě češtiny, dokumentovaný řadou aktuálních neologizmů. V úvodní terminologické poznámce by nebylo na škodu uvést i pojmy *onomaziologie*, *sémaziologie*, *sémantika*. V § 153 je uvedeno mylně slovo *neděle* jako příklad na vztah *totum pro parte*. Slova *melodie*, *škola* (§ 160) jsou přejata z latiny, ale původem jsou řecká. Přes polštinu bylo do ruštiny přejato z češtiny také slovo *duchovenstvo* (§ 162).

Nesporně užitečný pro praxi je dodatek lexikografický se seznamem různých typů slovníků a jejich stručnou anotací. Mezi naučnými slovníky (§ 165) by kromě tradičního Otava bylo žádoucí uvést i některý slovník současný (např. *Encyklopedický slovník* Odeon-ED, Praha 1993). Ze slovníků vlastních jmen (§ 179) pak postrádáme *Průvodce našimi jmény* od F. Kopečného (Praha, Academia, 1974).

Oddíl o *slovotvorbě* (§ 181–379) patří ke třem nejrozsáhlejším částem mluvnice. To je dáno přirozeně součinem slovních druhů motivovaných slov s množstvím rozmanitých slovotvorných kategorií založených na druhu slova motivujícího, ale i úrovni zpracování. Úvodní paragrafy poskytlují čtenáři jasné a výstižné teoretické poučení o obou základních procesech a mechanismech vzniku nových pojmenování — o derivaci a kompozici. V terminologicky přesném výkladu o struktuře pojmenování, o funkcích afixů, hláskových alternacích a slovotvorných typech se nám zdá poněkud sporné jen promiskuitní užití terminů *morfem*/*morf* v § 181.

Ocenění zasluhují pronikavé a věcně i materiálově obsažné výklady o vzniku konkrétních pojmenování. Důsledně je při tom dodržena hierarchie slovních druhů — slovotvorná kategorie — slovotvorný typ — další parametry. Řazením sufixálních derivátů podle retrogradního postupu je tato principiálnost dovedena až do formálních důsledků.

K této všestranné analýze, vycházející z detailního studia vývoje slovotvorných procesů, lze dodat jen málo drobností: snad dotaz, zda jména rostlin jako *plicník*, *rašeliník*, *citroník*... (§ 183) je vhodné řadit k jmenům konatelským. U jmen se sufixem *-iště* (§ 187) bychom doplnili *sídlíště*, u ženských jmen na *-ka* (§ 189) nepravidelně tvořené *hraběnka*. Ze zjištění, že sufixem *-ko* se neodvozuje od substantiv vzoru *kuře* a *znamení* (§ 196, s. 126), se vymyká slovo *znaménko*. Substantivum *srdečko* (tamt., s. 128) je těžko pokládat za deminutivum vyšší míry: je synonymní se *srdčiko* (v. tamt. výše); deminutivum nižšího stupně zde není (na rozdíl od *zrněčko*, *péřečko*, *víněčko*...). Někteří by možná měla být také uvedena poznámka o přejatých substantivech se zakončením *-áza*, *-éza*, *-íza*/*-ýza*, *-óza* (*mestastáza*, *protéza*, *repríza*, *analýza*, *hypnóza* aj.), i když o motivaci zde lze těžko mluvit. Názvy skupin podle četnosti (§ 221) zřejmě slovem *šestice* končí (není tedy na místě *apod.*). Podobně nemáme další názvy drobných mincí mezi *pětadvacetník* a *padesátník* (§ 225). Mezi činitelskými kompozity (§ 231) nenacházíme typ *vlakvedoucí*, *strojvedoucí*, *dílovedoucí*, *zast. obchodvedoucí*. K derivaci adjektiv (s. 180) by nebylo na škodu doplnit

odkaz i na řadové číslovky, popř. rovněž slova *dvojkový, desítkový* (soustava). U adverbí (§ 366) lze uvést ještě slova *napoprvé, napodruhé...* U sloves s předponou *za-* (§ 334) se nabízí i význam „přerušeni průběhu“: *zastavit, zabránit, zamezit, zarazit, zabrzdit, zadřít se...*

Dalším oddílem mluvnice, ještě o tři desítky stran rozsáhlejším než slovtvorba, je *morfologie* (§ 380–609). Na rozdíl od koncepce MČ (2, 1986) zachovává se v této mluvnici se zřetelem k jejímu zaměření v podstatě tradiční klasifikace slovních druhů, aniž se přitom porušuje rovnoměrnost popisu jejich funkční nebo formální stránky. To je nepochybně postup výhodný a správný. Spíše bychom však čekali, že se — analogicky podle preference predikátu v oddílu syntaxe — ocitne netradičně na prvním místě mezi slovními druhy sloveso vzhledem k svému centrálnímu postavení ve větě a bohatosti a složitosti struktury tvarů (jak to už bylo kdysi realizováno např. v *Příruční mluvnici ruštiny I*, Praha 1961). I zde uplatněný postup lze ovšem přijmout.

Stručný a vystižný je úvodní výklad o struktuře slova (§ 380), s rozpaky se však smiřujeme s redukcí termínu *morf* výhradně na segment s významem gramatickým (sr. *kořenový, derivační morf*, viz i v oddílu slovtvorby § 181) a koneckonců i s ne zcela jasnou interpretací termínu *morfém*.

V obsáhlém pojednání o *substantivu* je z gramatických kategorií právem věnována největší pozornost pádu, jak to odpovídá jeho postavení v hierarchii jmenných kategorií. Na pády předložkové se tu správně poukazuje jen okrajově (to, že výklad na konci § 390, s. 236, zahrnuje do předložkových pádů i nominativ, by ovšem zasluhovalo objasnění — sr. § 551 — nebo úpravu formulace). Snad poněkud přeceněn je předložkový charakter adverbialního instrumentálu (ve zde uvedených dokladech je poměr prostého a předložkového pádu 11:11). Velice kladně je třeba hodnotit neobyčejně podrobné výklady o deklinaci, které obsahují vyčerpávající informace o distribuci koncovek substantiv se zřením k morfonologickým poměrům i k jiným vztahům, sr. např. § 405, s. 250 (pochybujeme jen poněkud o spojeních *o soudcech, o průvodcech*). Velmi užitečné informativní tabulky nalézáme i jinde (např. oscilace mezi vzory *plseň/kost*, § 417 aj.). V § 408, odst. 2, jde zřejmě o koncovku gen. *-a* vázanou, nikoli nevázanou na *-u* v lok. sg.(?) Tamt. na s. 253 dole je třeba vypustit spojení *u zápočtu*. Za velice aktuální a přínosné pokládáme kapitoly o skloňování přejatých substantiv a cizích vlastních jmen, které v tomto rozsahu snad nelze dosud nikde jinde nalézt.

Z hlediska terminologického máme jisté výhrady k termínu *neutvořená substantiva* (např. § 404), který neodborníkovi může sugerovat význam „neexistující“.

Kapitola o *adjektivech* je v protikladu k rozsahu předcházejícího oddílu nesrovnatelně štíhlejší a to proto, že se o nich pojednává zčásti už ve slovtvorbě, (sémantika, stupňování), zčásti až v syntaxi (shoda). Zde se dovídáme jen o typech skloňování. Mělo by tu však být propojení odkazem na řadové číslovky.

Zčásti netradičními rysy se vyznačuje i zpracování *zájmen*. Týká se to především zpřesnění jejich funkčně sémantických rysů (poněkud tím ustupuje do pozadí členění na z. substantivní, adjektivní a zájmenná adjektiva). Dochází tak k subtilnější klasifikaci: objevují se tu zájmena identifikační (*týž, tentýž*) a totalizující (*všechn, nikdo*), blízka číslovkám. Poněkud problematické je zařazení zájmena *sám* mezi ukazovací (§ 464). Vítána by byla také připomínka o funkci *ten* souvisící s protikladem určenosti/neurčenosti (blízké až členu): *Kup ty lístky do toho divadla* (Adamec). U zájmena *co* (§ 468) lze doplnit k *nač, zač, oč* ještě *seč*. Rozdíl mezi neurčitými zájmeny typu *někdo a kdosi* zde není zcela přesně vystižen: viz spr. v slovtvorbě (§ 355).

U *číslovek* je právem zdůrazněn jejich substituční charakter, jímž se zčásti podobají zájmenům. Tradičně jsou však řazeny až za zájmena, ačkoli i ony mohou být jimi substituovány. Vhodně je popsána povaha kvantovosti. Náležitě jsou také diferencovány číslovky druhové (*dvoji, čtvery*) od číslovek *dvoje, čtvery*, v MČ nazývaných souborové. Poněkud odlišně se však chovají okrajové číslovky úhrnné (*dvě, tři, čtvero*). Souborovým číslovkám se zde ne zcela právem připisuje význam konečnosti počtu. Ten tkví především v číslovkách tzv. úplnostních se základem *ob-*, které kromě toho procházejí napříč jinými významovými druhy (*oba, oboje, obojí, obé, poobakrát*) podobně jako číslovky neurčité (*několik, několikrát, několikrát, několikrát, několikrát*). Tuto jistou dvojrozměrnost číslovek by nebylo marné připomenout.

Výklady o *slovese* svým rozsahem i obsažností odpovídají ústřední roli slovesa mezi slovními druhy. Zdařilá celková charakteristika a sémantická klasifikace sloves předchází výklady o slovesných kategoriích. Bezprostřední spojení těchto výkladů s prezentací základních gramatických tvarů v přehledných tabulkách umožňuje výhodně zestručnit kapitolu o klasifikaci sloves z hlediska morfologické formy. Poměrně krátká je kapitola o slovesném vidu vzhledem k tomu, že je dostatečně popsán již ve slovotvorbě. Vítali bychom zde však souborný odkaz na způsob slovesného děje (Aktionsart), sr. § 336–348. Formální klasifikace sloves je tradičně založena na diferenciaci slovesných kmenů, ale termín *kmen* se zde vyskytuje nově, aniž je o něm zmínka v úvodním poučení o tvarotvorném základu (§ 380). Přimlouvali bychom se, aby raději zůstal vyhrazen pro oblast historické mluvnic. Zde je uplatněna klasifikace podle kmene infinitivního na 6 tříd, nebyla by však na škodu i poznámka o alternativní klasifikaci na 5 tříd podle kmene prezentního (sr. Havránek-Jedlička). V kapitole o neurčitých tvarech slovesných souhlasné s poněkud širším poučením o přechodníku (§ 537) vzhledem k vágnímu povědomí současných uživatelů jazyka o tomto ne vždy neužitečném tvaru (z etických důvodů bychom však raději zaměnili příklad *pokuřující psalo dítě dopis*).

Při klasifikaci *adverbií* se mluvnicе střízlivě přidrží základního členění (místo, čas, způsob, příčina) a zčásti je dále diferencuje. Není zde však uvedeno adverbium průvodních okolností (jinak v § 697). Analogicky s adjektivy by bylo možno také adverbia diferencovat na kvalifikační (*příjemně*) a relační (*chronologicky*). Přiměřená část kapitoly je věnována adverbii modálnímu a stavovému. S celkovou morfologickou charakteristikou adverbii je třeba souhlasit, hodnocení výrazů *rád, -a, -o a jakživ, -a, -o* jako adverbii se nám však nezdá přesvědčivé. V § 631 na s. 401 jsou kromě toho tato slova považována za adjektiva.

Předložky se klasifikují podle spojitelnosti se substantivem a podle původu. Zasloužené pozornosti se dostalo předložkám sekundárním a popisu jejich vzniku a vývoje. Jsou zde uvedeny i v přehledných tabulkách podle toho, jaké adverbialní vztahy vyjadřují. Větší zřetelnosti by prospělo uvádět některé z nich v širším spojení (např. *hodinou* ve významu ‚odkdy‘ nebo ‚dokdy‘). Didakticky prospěšná je kapitola o užívání předložek, žádoucí by však zde byl rovněž odkaz na § 45 (o přívzuku).

Výklady o *spojkách* přesahují meze morfologického popisu. Je to dáno tím, že v koncepci syntaxe se dostalo pojednání o souvětých vztazích na různá místa, a proto lze celkový přehled o parataktických a hypotaktických spojkách a vztazích jimi vyjadřovaných najít právě zde v morfologii, kde se ovšem tento popis zejména v oblasti parataxe (§ 571–576) a zčásti i hypotaxe s výklady v syntaxi (§ 769–775 a § 628 n.) překrývá.

Charakteristika *citoslovcí* zahrnuje v uspokojivé šíři vcelku obvyklé druhy (pocitová, zvukomalebná a kontaktná). Právem se zdůrazňuje to, že i přes výrazovou spontánnost podléhají citoslovce do značné míry jazykové konvenci. Byla by zde vhodná ještě i poznámka o možném sepětí citoslovcí s prostředky parajazykovými (posunky, grimasami).

Náležitá pozornost je v repertoáru slovních druhů věnována i *částicím*. Vzhledem k jejich pozici v synsémantice by bylo asi logičtější jejich zařazení před citoslovce po předložkách a spojkách (termín *partikule* by měl být vyhrazen vskutku jen pro částice, sr. o *partikulizaci* v § 785). Obtížnost popisu částic tkví v nevyhraněnosti jejich sémantiky, v jejich značné závislosti na kontextu a tím i na dalších složkách komunikace (na aktuálním členění, intonaci ap.). Každá analýza částic patří tudíž větším dílem vlastně do oblasti syntaxe. Kromě toho má vzhledem k uvedené složitosti vztahů vždy pečeť jisté originality a zároveň provizoria a lze mít k ní různé připomínky, souhlasné i nesouhlasné. Zdařile jsou zde např. diferencovány tzv. modifikační částice (§ 604) situující výpověď v širokém kontextu (viz např. různé odstíny emoce vyjádřené částicemi *ale, teda, snad*), postrádáme zde však frekventované *že*. Ve větší vzájemné souvislosti a s odkazem na příslušné paragrafy syntaxe by bylo třeba traktovat modální částice a tzv. větná adverbia (§ 598 a 609). Těžko souhlasit s pojetím výrazů *velmi, docela, přibližně* ap. jako intenzifikačních částic (§ 599): jsou to měrová adverbia (odpovídající na otázku *jak/mnoho?*), sr. § 679.

Nejrozsáhlejší částí mluvnicе, zahrnující téměř třetinu jejího rozsahu, je oddíl věnovaný *syntaxi*. Je to také komplex vyznačující se největší mírou originality ve srovnání s dosavadními koncepcemi syntaxe uplatněnými v mluvnicích podobného zaměření.

Základní rozdíly proti dosud běžným výkladům o syntaxi jsou zde v podstatě dva: Důsledně se diferencuje *věta* jako abstraktně míněná, tj. v komunikační situaci nezakotvená jazyková jednotka, a *výpověď*, tj. věta pronesená (napsaná) v konkrétní komunikační situaci. Druhým rozdílem je skutečnost, že se při charakteristice a klasifikaci větných struktur a výpovědi vychází primárně z typu situací, procesů a událostí, v nichž se nacházejí a jednájí jejich objekty, a zkoumá se relevance těchto sémantických rysů pro jejich formální vyjádření. Důsledkem tohoto pojetí je mj. uplatnění termínů *predikátor* (sumární pojem pro různé funkční typy predikátu označující stavy, procesy a jejich mutace) a (*sémantický*) *participant* (označuje účastníky reflektovaných situací, vystupující v různých sémantických rolích: agens, kauzátor, recipient, beneficent apod.). V rozsáhlých tabulkách je zde uveden relativně úplný výčet sémantických tříd predikátorů. Sémantické hledisko se reflektuje při klasifikaci větných členů: diferencuje se podmět a předmět substantční (*Petr rozbil okno; zhasínám lampu*) a situační (*říká se, že benzin bude dražší; poručil, abych šel k holiči*). U ostatních větných členů tkví toto pojetí v tom, že se např. příslovně určení chápe jako okolnost vyjádřená různými způsoby — výrazy nevětnými i větnými (zčásti podobně jako kdysi u Šmilauera, ovšem daleko podrobněji). Důsledkem tohoto postupu je ovšem to, že se vytrácí samostatná kapitola o podřadném souvětí. Tato okolnost je nicméně vyvážena tím, že je možné bezprostředně konfrontovat různé výrazové prostředky a jejich kompetenci (např. předložkové vazby s infinitivem a vedlejší větou). Zde je třeba s uznáním konstatovat, že autoři daných možností plně využili a účtyhodně bohatý materiál zpracovali přehledně a přesvědčivě s mnoha cennými postřehy prohlubujícími nebo zpřesňujícími dosavadní poznatky (sr. např. § 638 n. o zájmeném a nenominativním podmětu, § 656 o kontaminaci předmětových vazeb, § 697 n. o určení průvodních okolností, § 741 n. o hierarchizaci významové struktury věty, o různých způsobech vyjadřování modálních vztahů ve větě a mn. j.). Některé dílčí připomínky přece jen máme: tak v § 611 a 628 je definice predikátu (užívá se promiskue s termínem *přísudek*) poněkud zúžena — směřuje jen k větám dvojjedným. Podobně příklady na doplněk v § 710 zahrnují jen doplněk synsubjektový. V § 650 nelze samotný genitiv numerativní (na rozdíl od kvantitativního) považovat za vazbu tranzitivního slovesa. V konstrukci *podepsal dvanáct dekretů, udělal několik chyb* jde o akuzativ celého číselného spojení *dvanáct dekretů, několik chyb*. Příklady *učí se zedníkem, zvolili ho prezidentem* (§ 713) odporují definici doplňku (§ 710); jde o účelová určení.

Poněkud „přesémantizovaný“ se nám jeví výklad o větně vyjádřených určeních podmínkových a přípustkových. Detailní sémantická klasifikace je oprávněná zejména tehdy, jestliže se výrazně manifestuje ve formální rovině. U těchto určení je relevantní především dichotomie reálnost/nereálnost, přičemž nereálná je podmínka, která se buď neuskutečnila v minulosti a je vyjádřena kondicionálem minulým (popř. jeho ekvivalentem: *mít lístek, jel jsem tramvají*), nebo která je neuskutečnitelná obsahově (*kdybych měl tři ruce, stihl bych to*). Ostatní momenty jsou patrně více či méně podružné. Přípustku je myslím třeba považovat za neúčinnou podmínku (nikoli příčinu): *přicházím, přestože prší* je vlastně jistá negace podmínkového souvětí *neřicházím, jestliže prší*. Ostatně výklad přípustky v § 707 („... jestliže někdo někoho pozve...“) předpokládá rovněž spíše pojetí podmínkové. U členského odporovacího vztahu (§ 731) bychom čekali zmínku o záporu členském (nebo aspoň odkaz na § 760). V příkladu *nejvyšší hora v Čechách Sněžka* (§ 735) není první člen přívlastkem (sr. § 724 b); kromě toho superlativ signalizuje identifikační vztah, a proto vyžaduje volné připojení následujícího členu, tedy *nejvyšší hora v Čechách, Sněžka...*

V § 769 na s. 556 se postuluje termín *nepravé věty vedlejší*, ale jinde (§ 718, s. 494, § 770, s. 588) se mluví o *větech pokračovacích*. Konkluzivní vztah v souřadném souvětí (§ 770) je uveden jako druh poměru slučovacího, kdežto u několikanásobných větných členů (§ 734) je charakterizován jako samostatný. V rámci odporovacího vztahu v souřadném souvětí (§ 771) lze podle našeho názoru rozeznávat tři základní typy, charakterizované dominancí spojek a) *avšak*, b) *nýbrž*, c) *kdežto*. Z hlediska terminologického si nejsme zcela jisti příležitostí termínů *deontická* a *aléická* modalnost (např. u Panfilova, OSS IV/2 11, spíše opačně).

Druhý oddíl syntaxe, týkající se výpovědi jako elementární textové jednotky, podává aktualizované a dále prohloubené zpracování problematiky vyložené poprvé již v *Skladbě spisovné češtiny* M. Grepla a P. Karlíka (Praha 1986). Centrální část tohoto oddílu obsahuje analýzu komunikačních funkcí výpovědi a jejich jazykových indikátorů, logicky však tomuto rozboru předchází vý-

klad, v němž jsou zdaleka a často objektivně postiženy výpovědní modifikace charakteristické pro vyjadřování různých komunikačních funkcí, např. kontrakce různých výpovědních útvarů (§ 784), partikulizace (zčasticování) vedlejších vět (§ 785) aj. Za další významný pozitivní posun ve srovnání s předcházejícím zpracováním celé obšírné problematiky komunikačních funkcí považujeme to, že se zde vytyčuje určitý počet typů zobecnujících široký repertoár těchto funkcí na základě záměru mluvčího a vztahu „slov k světu“ (snad lépe „k stavu věcí“ ?), což podstatně přispívá ke zpřehlednění a jednoznačnějšímu vystižení vztahu mezi obsahem výpovědi a jeho formálním vyjádřením. V tomto směru by snad bylo možno jít ještě dále např. v zobecnění některých podtypů koncesivních a permisivních funkcí (§ 808), popř. i funkcí direktivních (§ 802). Podobně bychom se přimlouvali i za modifikaci kapitoly o postojech (§ 813–822), za jejíž centrum chápeme především postoje jistotně modalitní, kdežto postoje inherentní různým komunikačním funkcím by mohly být poněkud redukovány. Dílčí připomínky: v odpovědích na zjišťovací otázky (§ 805) nejsou zakalkulovány odpovědi typu *nevím, možná, pravděpodobně, sotva* ap. V § 809 na str. 618 má být správně *Pak zlob babičku!*

Pěkně a přístupně jsou vyloženy i partie o *aktuálním členění*. U otázek doplňovacích (§ 829) však by bylo třeba dodat, že tázací slovo bývá sice částí rématu, ale nemusí být jeho centrem (ve zde uvedeném příkladu *Kdo tam byl?* je centrem *byl*, nikoli *kdo*). Právem je uvedeno na konci kapitoly před § 835 (vynechaným), že problém funkce a postavení vytykáčích částic je velmi komplikovaný. Je mj. sporné, zda je např. třeba odlišovat částici *také* od stejné znějícího adverbia. Ukazovací zájmeno může být vytyčeno nejen na začátku, ale i na konci výpovědi: *A o výsledku bivry rozhodl právě TENTO útok*. Mínění, že stanovení sledu příklonek je jen orientační, platí nepochybně jen o příklonkách nestálých. Vítaná by byla věta demonstrující pořadí příklonek stálých, např. *Chtělo-li by se mu to s nimi zahrát...*

Zajímavý a podrobně zpracovaný je oddíl o *textu*, podávající uživateli veškeré potřebné informace o tematicce, které dosud v mluvnicích (s výjimkou MČ) nebyla věnována náležitá pozornost.

Vedle teoretického poučení o podstatě textu, jeho vztahu k situaci a jeho vlastnostech a komponentech obsahují tyto kapitoly i užitečný praktický návod pro autory odborných textů o citaci literatury pravidlech transliterace, užívání zkratk ap. Výklady trpí místy jistou nesourodostí; vedle koncizních a instruktivních partií, přinášejících potřebné informace, nacházíme i odstavce poněkud rozvláčné (§ 844, 4, 5) a zčásti se překrývající s výklady o výpovědi a o aktuálním členění (§ 876, b, c). Klasifikace druhů textů (§ 848) by mohla být naopak důsledněji přiřazena k typům komunikačních funkcí.

Poslední částí knihy — pořadím, nikoli významem — je oddíl, který pojednává o *stylistice* a tematicky tak ústrojně navazuje na předcházející kapitoly, věnované textu. Přináší především vhodné pojeté obsáhlé poučení o stylu jako výsledku výběru jazykových prostředků z konkurenčních množin. Na počátku pojednání nalézáme úvodní výklad o pojmu stylu a o jeho vztahu k jazyku a řeči. Následuje pak velmi podrobné pojednání o různých druzích stylu a jejich charakteristických zvláštlostech. Druhá část celého komplexu je věnována pojmu konkurenční množiny, tj. množiny jazykových prostředků, které pro realizaci konkrétního komunikačního aktu nabízí jazykový systém. Jsou zde popsány případy konkurence mezi znaky různých kódů (např. konkurence znaků jazykových a ideografických, jazykových a gestikulačně-mimických ap.), centrem této části jsou však kapitoly zaměřené na případy interní konkurence mezi vlastními znaky kódu jazykového, jako jsou např. náhrada lexikálních a syntaktických prostředků různými elementy deiktickými, konkurence vyjadřování implicitního a explicitního, generalizovaného a specifikovaného, automatizovaného a aktualizovaného ap. Bedlivá pozornost je věnována syntaktické kondenzaci, pro jejíž specifický účel — umístění většího množství informačních hodnot do rámce věty — ji autor právem odlišuje od prosté konkurence explicitně-implicitní. K obsažnému pojednání lze mít snad jen tu připomínku, že i konkurence jazykových prostředků fónických, grafických a prozodických by bylo lze zařadit v širším smyslu slova do interní konkurence mezi znaky kódu jazykového.

Je přirozené, že se v tak rozsáhlém díle, jakým *Příruční mluvnice češtiny* je, vyskytnou i drobná tisková a podobná nedopatření. Na některá jsme upozornili; ta, která nezkrslují smysl výkladu, si čtenář snadno opraví sám.

Závěrem je třeba důtklivě připomenout, že žádná z našich dílčích připomínek — mnohá ostatně diskusní — nechce a nemůže nijak narušit celkové vysoké ocenění této knihy, které jsme předeslali už v úvodu naší recenze a které zde znovu opakujeme. Mluvnice je významným počinem našich bohemistů, z něhož budou mít všichni uživatelé dlouhodobý prospěch.

Stanislav Žaža

Dana Davidová: Zájmenná deklinace v mluvě střední generace města Havířova. Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Sřinga, Ostrava 1994, 114 str. (ISBN 80-7042-410-9).

Dialektologické výzkumy češtiny neutuchají ani při vydávání díla základního — Českého jazykového atlasu, jehož druhý díl je právě v tisku. V zevrubné analýze dialektů a vůbec celé jazykové situace v oblasti severovýchodní Moravy a českého Slezska pokračují soustavně jazykovědci Ostravské univerzity, jak o tom nejnověji svědčí sborník *Jazyk a literatura v česko-polském kontextu*, Ostrava 1994, jenž obsahuje nejméně tři jazykovědné stati.

Kdybychom chtěli v celku vystihnout odborné poslání posuzovaného spisu docentky Filozofické fakulty Ostravské univerzity Dany Davidové, CSc., mohli bychom studii představit jako příspěvek k poznání variantnosti českého národního jazyka i k charakteristice jeho útvarych variet. Jde tudíž o tematiku, kterou nastolila moderní jazykověda od let šedesátých a sedmdesátých. Přitom autorka poučeně uplatňuje metodologický přístup sociolingvistický (sledováním komunikačních návyků různých sociálních skupin, třeba podle rozdílu generačních), funkční (přihlédnutím k různým záměrům a cílům komunikujících), situativní (výkladem o realizaci mluveného komunikátu v závislosti nebo nezávislosti na komunikační situaci *hic et nunc*), psycholingvistický (hledáním vnitřních, subjektivních faktorů ovlivňujících volbu jazykového prostředku) a posléze i pragmatický (např. při rozlišování prostředí a rolí komunikantů). Nadto vhodně využívá své dlouholeté erudice dialektologické: činí tak především uplatňováním osvědčených dialektologických metod, např. při řešení fonetické transkripce záznamů — ta vůbec není přetížena, nebo v užívání přesné terminologie z oblasti teorie národního jazyka, méně již prosazováním jazykovězeměpisné metody v (jakkoli jen zdánlivém) chaosu tvarů, podob a tautonym — zato se úspěšně snaží určit (ve výše uvedené metodologické syntéze) univerzální rovinu tradičního teritoriálního dialektu nebo potom interdialektu v jazykové situaci češtiny na Ostravsku.

Tematicky v našich badatelských souvislostech patří studie k výkladům tzv. městské mluvy. Jakkoli u nás býval tento vědecký úkol někdy i podceňován, dělo se tak zjevně neprávem, neboť ve svých výsledcích podával nejprůkaznější svědectví o dynamice současného jazyka a zároveň si postupně vypracoval jasnou badatelskou koncepci, jež se pak porůznu obráží v několika hodnotných monografiích (Dejmek, Krčmová, Brabcová — a naše autorka). Z hlediska světové jazykovědy potom právě taková tematika vytvářela podněty pro koncepcce ryze sociolingvistické (srov. Labovovy práce v USA) nebo ojedinelé německé publikace o mluvě velkých měst, např. Berlína nebo Mnichova, resp. o jejím „vzřařování“ do bližšího či vzdálenějšího okolí. Autorčina volba Havířova, stotisícového nového města, je vítána nejen proto, že kolegyně Davidová jazykovy terén důvěrně zná, ale též z toho důvodu, že jednotlivé jazykové varianty jsou strukturálně dosti zřetelné — to ostatně hojně souvisí až s trilingvismem některých mluvčích — a vzniklé, dílem se stabilizující variety se vždy neodvozují od tradičního teritoriálního dialektu ani podle běžné představy o interdialektu. V této souvislosti nelze neocenit to, že se autorka (ne poprvé) oprostila od apriorního hodnocení výrazových prostředků podle jakýchsi ideálních norem spisovného jazyka (podle kodifikace!), tradičního teritoriálního dialektu podle běžné představy o interdialektu, ale naopak: usiluje o minuciózní analýzu výrazových prostředků, seznamuje čtenáře s doloženými variantami „řečového terénu“ a teprve poté se uvážlivě vyslovuje k stylisticko-útvarych diferenciaci útvarů národního jazyka v místním úzu. Mezi útvary autorka přesvědčivě dokládá existenci hovorové češtiny ve zkoumaném regionu (nikoli jinde), tedy opravdu jakési ostravské varianty českého standardu s uplatňováním několika neuvědomovaných prvků regionálních. V podobném smyslu pře-